

A kelet-közép-európai német kisebbség sorsa: beolvadás vagy kivándorlás?

Ennek az írásnak a szerzője erdélyi szásznak született, majd az 1980-as években elhagyta hazáját és az akkori Nyugat-Németországban telepedett le. Itt közölt dolgozatát, melynek anyagát szakirodalmi ismeretek alapján állította össze, nyilvánvalóan személyes élményei is motiválják. Közlését elsősorban azért tartjuk fontosnak, mert nekünk magyaroknak, akikből Európa nemzetei közül a legnagyobb arányban élnek a határainkon kívül, különösen érzékenyeknek kell lennünk minden kisebbségi sorskérdés iránt. (Szerk.)

A nemzeti kisebbségek létét általában a türelmetlenség és a hátrányos megkülönböztetés kíséri. Keserű sors ez. Wolf Oschlies elemzése, amely különösen a Romániában élő németek helyzetére vonatkozik, arra a következtetésre jut, hogy a kisebbség mint olyan, jellegétől függetlenül gerjeszt problémákat. Ha az illető kisebbség számszerűen nagy, a többségben félelmet támaszt; ha kicsi, előbb vagy utóbb asszimiláció vár rá. Ha valamely kisebbség gazdasági sikereket ér el, ez okvetlenül irigységet fog szülni; ha szegény kisebbségről van szó, akkor a többségen elősködőnek fogják kikiáltani. Ha mindezeket tetéztve, a kisebbség területileg határos az „anyaországgal”, akkor nem fogja elkerülni az „irrendenta” vádat, ha pedig ez a kapcsolat hiányzik, akkor kulturálisan és nyelvileg elszigeteltnek fogja érezni magát. Ha múltjának bármely távoli időszakában a kisebbség és a többség kapcsolatát feszültség jellemezte, ez elkerülhetetlenül megmérgezi majd jelenét és jövőjét is. Eszerint még a legjobb viszony sem zárja ki a csalódásokat, a gyanakvásokat, hiszen a változó politikai helyzetek ezeket bármikor előidézhetik.

Vessünk egy pillantást Európa keleti részére. Bulgária kivételével mindegyik országban létezik kisebb-nagyobb német kisebbség. Az 1988-as évben létszámuk a statisztikák szerint Jugoszláviában 9000, Csehszlovákiában 55 000, Magyarországon 215 000, Romániában 320 000, Lengyelországban 1 000 000, a Szovjetunióban 2 200 000. Olyan történelem maradványai ők, amely a XIX. század közepén a Rajnától keletre csak 3 nagy állami szervezetet ismert: a Német Birodalmat, az Osztrák–Magyar Monarchiát és Oroszországot. Háborúk és forradalmak sorozatai zajlottak le, és ezek múltával megmaradtak az etnikai szigetek, azon idők emlékeként – írja Oschlies –, amikor Bécsből Krakkóba, Kassára, Szegedre vagy Szarajevóba úgy lehetett utazni, hogy közben az ember nem hagyta el az ország határait.

A németek keleti jelenléte a középkorból datálódik. Évszázadokon keresztül lehetséges volt a nemzetiség viszonylag békés együttélése, ám ezt a XIX. századra megnehezítette a nemzeti állam eszméjének megjelenése. Az adott állam, akárcsak az adott nemzet keretén belül az azonosság, az egyetlen identitás kialakítására törekedtek, ami a nemzetiségek erőszakos asszimilációjára vagy kizárásukra, elűzésükre vezetett.

Folytatták ezt a politikát az első világháború után a három birodalom összeomlása nyomán kialakult államok is. A németek számára, akiknek őseit ezekbe az országokba egykor hasznos munkaerőként hívták be, e változások komoly egzisztenciális bajokat jelentettek, amely sokukat az országuk elhagyására kényszerített: kb. 885 ezren települtek vissza Németországba. Ezek ellenére Kelet-Közép-Európában továbbra is megmaradt több mint 8,6 millió német.

¹Részletek a szerző hosszabb, e témában készült tanulmányából (Szerk.)

Lengyelország

Napjainkban a legnagyobb, Németországba telepített, illetve menekült népcsoport a lengyelországi. Lengyelország jelenlegi határai a II. világháború következményeként nyugatra tolódtak. A *potsdami konferencia* alapján az ország 180 ezer km²-t veszített a Szovjetunió javára, és megkapta Kelet-Poroszország, Pomeránia, Kelet-Brandenburg és Szilézia tartományait, összesen 102 ezer km²-t, valamint Danzig városát. Ezek a területek 1945-ig Németországhoz tartoztak. A németek jelenléte Sziléziában, Kelet-Brandenburgban, Pomerániában, Poroszországban – később Kelet-Poroszország – a XII. századig nyúlik vissza, amikor a majdnem lakatlan vidékek gazdasági megerősítésére a szláv uralkodók, az arisztokrácia és az egyház német parasztokat, mesterembereket, kereskedőket, papokat hívtak be. Arra a vidékre, amely később Kelet-Poroszország lett, a masowiai lengyel herceg 1226-ban behívta a Német Lovagrendet, segítségül egy pogány porosz balti törzs ellen. A rend meghódította a poroszok országát, és saját államot alapított. Telepéseket hoztak, akik később magukba olvasztották a szláv és balti népességet. A keleti telepítés ellenkező irányban ment végbe: itt a németeket asszimilálták. Csak az újabkori betelepítések eredményeképpen alakultak ki tartósan német központok – Poznan környéke, Közép-Lengyelországban (tőleg Lodz környékén), Galiciában és Wolhíniában. Kelet-Poroszországban és Sziléziában a szláv, a balti és a német lakosság egybeolvadása többé-kevésbé békésen ment végbe.

A németek és a lengyelek tartós együttéléséből származó kép bonyolultságát jellemzi, hogy a reformáció megkülönböztette a lengyeleket a lengyelül beszélő protestáns németektől, ezért a német és a szláv eredetű népességből kialakult sziléziai, pomerániai és kelet-poroszországi népesség egy részénél az első világháború végére sem fejeződött be az asszimiláció. Voltak olyan német származásúak, akik a XIX. századi lengyel nemzeti szellem fellángolásakor lengyelnek, a többségük pedig németnek tekintette magát. A térség évszázadokon keresztül a porosz államhoz tartozott, de egymás közötti beszédben gyakran szláv nyelvet használtak. Mivel a XIX. századtól kezdődően a nemzeti hovatartozás legfőbb jelzőjének a nyelvet tekintették, ezeket a csoportokat a németek gyanakvással figyelték, a lengyelek pedig népük részének tekintették őket.

1921-ben a szövetségesek úgy döntöttek, hogy felosztják Felső-Sziléziát Lengyelország és Németország között, anélkül, hogy a nemzeti és a nyelvi csoportokat figyelembe vették volna. A II. világháború idején Felső-Sziléziában 188 628 és Kelet-Poroszországban néhány ezer lengyel tartozott Poroszországhoz, kb. 1 millió német pedig Lengyelországban maradt. Ezek jelentős része elmenekült vagy elüldözték őket, de 10 millió német maradt a Szovjetunió által meghúzott határokon belül. 1945 nyaráig az elüldözöttek közül több mint egymillióan visszatértek. Sok németet kényszermunkára ítélték, másokat a Szovjetunióba deportáltak. Kb. 1,2 millió veszítette életét az elüldözés tartama alatt. 1945–1950 között 3,5 milliót expatriáltattak (kitelepítettek). A volt német régiókat lassan benépesítették a közép-lengyelországi és a Szovjetunió által csatolt területről. Egy 1945. II. 28-i dekrétum alapján a németeket nem tekintették lengyel állampolgárnak és megfosztották őket minden vagyonuktól. Azok, akik be tudták bizonyítani „lengyel származásukat” az ún. „verifikáltak” azonban megkaphatták a lengyel állampolgárságot. 1948. IV. 1-jéig 1 017 086 személyt „verifikáltak”. Aki ellenkezett, lágerbe dugták vagy elüldözték.

1970-ben a varsói nyilatkozat – amely Lengyelország és az NSZK közötti kapcsolatokat normalizálódására vonatkozott – elismerte a német származásúak kivándorlási jogát. Ezzel Lengyelország hallgatólagosan elismerte a német kisebbség létezését. Az 1970-es évek végén 1,5 millióra becsülték a potenciális emigránsok számát, de Lengyelország csendben leállította a kivándorlást.

1989-ben Mazowiecki szakított a régi dogmával, amely tagadta a kisebbség létezését Lengyelországban. Kohl kancellár és Mazowiecki elnök 1989 novemberében Varsóban aláírt nyilatkozata megengedi a lengyel és a német származású személyeknek, hogy megőrizték és kibontakoztassák nemzeti identitásukat. Azt viszont, hogy a maximum 1 millió német Lengyelországban marad-e, elsősorban a lengyel gazdasági helyzet alakulása dönti el.

Egy 1976-os reprezentatív felmérés, amit 265 kivándorló között végeztek, a következő okokra vezette vissza a lengyelországi kivándorlást: 73,2% – az a vágyuk, hogy németként élhessenek a németek között; 33,6% – család egyesítés; 12,5% – több szabadság és rend; 6,4% – gyermekeik számára egy jobb jövő; 5,3% – gazdasági és szakmai előnyök; 0,4% – német nemzetiségű személlyel kötött házasság (Aussiedler, 1989).

A Németországba települt lengyelek beilleszkedése nem problémamentes. A lengyelországi németek konzervatív eszményei (rend, tisztaság, engedelmesség, szorgalom) sokszor időszzerűtlenek a gyors politikai, szociális, gazdasági, technikai fejlődés sodrában. Komoly gondokat jelentettek a nyelvismeret hiányosságai, mert hiszen 1945 után a német nyelv használata a „lengyel állam megsértésének” számított, következésképpen betiltották. Másik problémát jelent a gyenge szakmai felkészültség, a szakképzettség nélkülség. A nyugatnémet lakossággal való kapcsolatok kialakítása, amely segíthetné a beilleszkedést, várat magára. Az újonnan jötteket lengyeleknek tekintik, akiknek ama vágyuk, hogy végre művelhessék identitásukat, amelyért oly keményen meg voltak büntetve, nem talál megértésre a mai Németországban.

Oroszország

II. Katalin cárnő uralkodása alatt (1762–1796) Oroszország kiterjesztette határait a Fekete-tenger, Balkán, Lengyelország irányába, annak az előtte már az Osztrák–Magyar Monarchia, Poroszország, Dánia által is alkalmazott merkantilista elméletnek az alapján, amely szerint valamely ország gazdasági fejlődését a munkaerő, a lakosság számának növelésével lehet elérni. Mivel az orosz parasztot a jobbágyság urakhoz kötötte, II. Katalin 1762. július 22-én dekrétumban hirdette meg azt a meg(be)hívó nyilatkozatot, amelyben egy sor kedvezményt kínált: vallási szabadságot, a katonai és polgári szolgálat alóli mentességet, 30 évi adómentességet, saját adminisztráció lehetőségét, és segítséget az állam részéről a betelepedésre. Ezt a nyilatkozatot elterjesztették több európai udvarban. Legnagyobb visszhangra a hétéves háború megtizedelte tartományokban lelt (1756–1763): Hessen, Észak-Bajorország, Észak-Baden, Pfalz és a Rajna tartomány. 1764–1767 között 23 000 és 29 000 közötti számban emigráltak Németországból Oroszországba. Egy részük Pétervár városa mellett, de legnagyobb részük Saratov városka mellett, a Volga sztyeppéjén telepedtek le. Az így kialakult 104 település közül néhányat elpusztítottak a nomádok. A telepesek 30 ha örökölhető földet kaptak.

A Szovjetunió megerősödését célzó új nemzetiségi politika némely politikai jogok biztosítását jelentette: közigazgatási egységektől egészen autonóm köztársaságok megalakításáig. 1924-ben jön létre a Volga menti németek Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasága. Az Ukrajna, Grúzia, Azerbajdzsán, a krími és az altáji telepeket rajonokká alakították. Ahol csak kevés falu létezett, faluszovjeteket alakítottak. Ezekben a közigazgatási egységekben a nemzeti nyelv egyúttal a közigazgatási nyelv volt. Így tehát a nemzeti kisebbség iskolarendszere elkülönült óvodától egészen az egyetemig. Boldog kulturális időszak volt, amikor egy Volga menti köztársaságbeli kiadó 1933–35 között 555 könyvcímet 2 861 000 példányban adhatott ki.

A szovjetunióbeli németeket nem rehabilitálták, s alsóbbrendű személyeknek tekintették. Egy 1964-es dekrétum szerint rehabilitálták őket, de csak olyan értelemben, hogy már nem tekintették őket kollaboránsnak. Visszatérésük a Volga Köztársaságba meg volt tiltva. A szovjet hatóságok sokáig tiltották kivándorlásukat is. A Brandt- és Schmidt-kormányok liberális politikája pozitívan befolyásolta az emigrálást. Az 1970-es évek végén, a NATO kettős határozata után az kivándorlók száma drasztikusan csökken: míg 1976-ban 9704 személy emigrált, 1985-ben 460. A kivándorlási engedélyek számának csökkentése megtorlásokkal társult, börtönökbe és lágerbe internálták a kivándorolni vágyókat. 1972 és 1985 között legkevesebb 79 személyt zártak börtönbe azért, mert kinyilvánította ebbéli szándékát. Csak a Gorbacsov-időszak óta folyik humanitárius módon a kivándorlás. Ha 1950–1984 között 93 901 személy tudott emigrálni, 1987-ben 15 000-en voltak, 1988-ban 47 537, 1989-ben 98 134, 1990-ben (augusztus hónapig) 95 810.

Romániai szászok

A magyar királyok hívták őket 1141–1162 között az országba, mint telepes vendégeket, „a korona megvédelmezésére, és a Transylvániának nevezett, erdőkön túli terület fejlesztésére és erősítésére”. Dialektusukból következtethető, hogy nagy részük a Rajna és a Mosel vidékéről származott. Westerwald és Luxemburg, Mainz és Köln vidékéről. Régebbi

dokumentumok flamandokat és vallonokat is emlegetnek. A magyar királyoktól földet kaptak, ami műveletlen föld volt, fundus regiushoz tartozó. Saját közigazgatási joguk volt. Szeben környéki vidéken hét széket (district) szerveztek, ezekhez később más székek kapcsolódtak. Mivel adózásuk nagy jövedelmet hozott a magyar királyoknak, II. András az Aranybullában kiterjesztette jogaikat. Nem voltak alárendelve semmilyen feudális úrnak, egyedül csak a királynak; nem bírászkodhatott fölöttük a királyon kívül senki, csak egy ún. szász gróf, akit ők választottak. Végezetül: kereskedőik vámmentességet élveztek a magyar birodalom határain belül. Kötelességeik: adófizetés, katonai szolgálat és a király elszállásolása erdélyi utazásai során. Ezeket a szokatlan szabadságokat a szászok feudális szervezeteik keretében az iparosság és a kereskedelem fejlesztésére fordították. Szeben, Beszterce és Brassó városából egészen a La Manche csatornáig, illetve a Közel-Keletig kereskedelmi utak vezettek. Európába szállították a keresett fűszereket, gyapotot, selymet, teveszőrt.

Eros függetlenségi beállítottságuk a reformáció harcos hívévé tette őket. A szebeni kereskedők a lipcsei vásárból hozták az új gondolkodást. A brassói pap és humanista *Johannes Honterus*, aki szoros kapcsolatban állt Lutherrel, harcolt elterjesztésükért. Más nemzetiségek más hitet vallottak, a szászoknál viszont összhang volt a nemzetiség, anyanyelv és vallás között. Miután 1868–1876-ban megszűnt a szász autonómia, a kisebbség túlélésének felelőssége az egyház kezébe összpontosult.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlés a szászoknak teljes jogegyenlőséget ígért, amit azonban nem tartottak meg.

Az 1970-es évektől iskoláik száma megritkult, azokat a német tanárokat, akik nem vándoroltak ki, román iskolákba helyezték át, a német tannyelvű iskolákba pedig román tanárok kerültek. Az iparosítás is elrománosodáshoz vezetett azokban a városokban, amelyek egykor németek voltak. Ennek a politikának a jelszava a homogenizálás volt, tulajdonképpen a kisebbségek erőszakos asszimilációját jelentette. Az 1990. év 8 hónapja alatt 93 651 szász hagyta el Romániát. Az 1989-es decemberi fordulat ellenére az exodus teljes erővel folyik. A magyarok és a németek a kisebbségi jogokra vonatkozó reményeikben csalatkoztak. A román sovinizmus most már nem rejtőzködik a propaganda álarca mögé.

A besszarábiai németek

Az oroszok és törökök közötti 1812-es bukaresti békekonferencia következtében Besszarábia orosz lett. I. Sándor cár württembergi német paraszttal telepítette be. A bukovinai és a besszarábiai németeket 1940–1944 között kitelepítették.

Magyarország

Az erdélyi szászoktól eltérően – akik nyolc évszázadon keresztül *polgári* struktúrákat alakítottak ki, autonómiával, amely jól-rosszul, de működött, a dunai svábok a mezőgazdaságban dolgoztak. Településeik nem voltak zártak. Magyarországon mintegy 200 000 lehet a német származásúak száma, a nyelvet közülük kb. 35 000 beszéli.

Az I. világháború után a győztes hatalmak főleg a cseheket, a horvátokat, a szerbeket és a románokat támogatták, ebben látták az Ausztria és Magyarország részéről megnyilvánuló törekvések megakadályozását. A következmény: kb. 3 millió magyar – a teljes lakosságnak majdnem az egyharmada – a magyar határokon kívül rekedtek. Az 1940-es évek elején a határokat újból megváltoztatták, Erdély egy része újból magyar lett, akárcsak Bácska. 1944-ben előkészítették a németek kitelepítését Magyarországról. A dunai svábok közül 30 000 civilt és majdnem ugyanennyi hadifogolyt deportáltak a Szovjetunióba. Az 1940-es évek végén a túlélők közül sokat Németországba küldtek. 1945-ben egy agrárreform keretében megfosztották őket vagyonuktól. Tízezreket üldöztek el a kollektív felelősség elvének alapján. Budapest elfogadta a győztes hatalmak álláspontját. A potsdami konferencián Truman elnök, Churchill miniszterelnök és Sztálin generalisszimusz eldöntötték a keleti németek áttelepítését Németországba (Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról). Kb. 170 000 magyarországi németnek kellett elhagynia az országot. Az ottmaradtak inkább német identitásuk megtagadását választották. Az 1950-es évek elejéig a német nyelv nem létezett hivatalosan, 1953-ban néhány iskolát újranyitottak, 1958-ban, a forradalom után új esélyeket kapott a német kisebbség.

Jugoszlávia

Bácska Szerbiában a német telepek övezetének déli határát jelenti. Az ottani svábok az első világháború után jugoszláv állampolgárok lettek. Az újonnan alakult nemzeti állam magyarok iránti gyanakvása arra készítette a jugoszlávokat, hogy kedveskedjenek a németeknek. 1918 után a németek használhatták anyanyelvüket és német iskolákba járhattak.

Abból az 500 000 németből, akik a II. világháború elején éltek Jugoszláviában, nagyon kevesen éltek meg a háború végét. Akik túlélték az internálást, azokat az 1940-es évek végén elűldözték NSZK-ba, Ausztriába, keveseket az NDK-ba is. Akik maradtak, „rejtőzködtek”, megváltoztatták identitásukat és megpróbálták asszimilálódni.

Csehszlovákia

A cipszer szászokat a magyar királyok hívták be, s a XII. és XIII. században települtek le az Északi-Kárpátok déli szélein, a jelenlegi Szlovákiában. Jó hírnévnek örvendő bányászok voltak.

A X. században I. Henrik alatt igázták le az Elbától keletre élő szlávokat. Henrik csapatai előzönlötték Bohémiát, harcolva a magyarok ellen.

Az I. világháború idején, amikor a csehek többségbe kerültek az országgyűlésben, a csehek és a szlovákok az antant mellett küzdöttek a központi hatalmak ellen. A háború után létrejött a cseh nemzeti állam. A bohémiai németek, miután nem volt autonómiájuk, nem ismerték el az új államot. Egészen a Monarchia összeomlásáig politikailag Ausztria felé orientálódtak. A szudétanémetek lakta terület egykor Ausztriához tartozott, majd Németország közvetlen szomszédjává vált. Miután Németországban a nemzetiszocialisták hatalomra jutottak és a munkanélküliség ellen programokat dolgoztak ki, sok szudéta talált munkát Németországban. De a berlini propaganda sem hagyta őket hidegen. Annak a kisebbségnek, amely nagy területen a lakosság többségét alkotta, a nacionalizmus szívesen fogadott mételeyt jelentett, amikor érdekeiket nem vették figyelembe. Számuk elérte a 3,3 milliót, s Csehszlovákiában nagyobb kisebbséget jelentettek, mint a szlovákok.

Miután 1939-ben a szudétanémetek német állampolgárokká váltak, a nemzetiszocializmust nem lehetett féken tartani. Csehszlovákiát szétdarabolták, északi területének egy része lengyel lett, délen Magyarországnak kellett átadnia területet.

A háború végeztével úgy bántak a németekkel, mint azok korábban a zsidókkal: karszalagot kellett viselniük, amelyre egy „N” betű (Nemec) volt írva, nem szállhattak tömegközlekedési eszközökre, speciális adagot kaptak és különleges kijárási időpontokat. Végül koncentrációs táborokba internálták őket, előszeretettel olyanokba, amelyekben a zsidókat pusztították. Mindnyájuknak elkobozták vagyonaát (akárcsak a magyaroknak). Akit pedig nem hurcoltak el kényszermunkára, azt elűldözték. 1945 nyarán tömegesen menekültek Szászföldre, Ausztriába, Lengyelországba, de a lengyelek, akik szintén üldözték el németjeiket, visszaküldték őket Csehszlovákiába. Ugyanígy az osztrákok is. Több ezren haltak meg abban az időben az éhségtől és járványoktól. Számukra a túlélés egyetlen lehetősége a gyors asszimiláció volt.

Roth, Gerlinde

Fordította: *Demeter Z. Mária*

IRODALOM

AWR-Bulletin. Vierteljahresschrift für Flüchtlingsfragen. 28 (37.) Jg. Nr. 4/1990. Hg. AWR Forschungsgesellschaft für das Weltflüchtlingsproblem. Braumüller, Wien – Aussiedler in: Informationen zur politischen Bildung. München. 1. 1989. – Haberland, Jürgen: Eingliederung von Aussiedlern. Leverkusen, 1988. – Klaus-Dieter, Schulz-Vobach: Die Deutschen im Osten. Vom Balkan bis Sibirien. Hamburg, 1990. – Dr. Sauerzapf, Rolf: Ein Modellfall für Südosteuropa? Internationale Historikerkonferenz in Budapest. In: Globus. Hg. Verein für das Deutschtum im Ausland e. V. Berlin 23. Jg. Heft 1 1991. – Schäuble, Wolfgang: Die polnische Heimat. Nach der Anerkennung der deutsch-polnischen Grenze. In: Deutschland und seine Nachbarn. Forum für Kultur und Politik. Nr. 4. Dez. 1990. – Oschlies Wolf: Rumäniendeutsches Schicksal 1919–1988. Böhlau Verlag, Köln/Wien 1988.